

Kubicki, Rafał

Ogólna charakterystyka przestępczości nieletnich w świetle literatury przedmiotu

Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego 20, 273-280

2006

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

I.1. Ogólna charakterystyka przestępczości nieletnich w świetle literatury przedmiotu.

Zagadnienie obecności w życiu społecznym dewiacji jest przedmiotem wielu badań i analiz socjologicznych, kryminologicznych, pedagogicznych i psychologicznych (por. J. Jasiński 1975¹, 1978², B. Hołyst 1977³, 1981⁴, K. Ostrowska 1981, 1992⁵, A. Siemaszko 1979⁶, 1987⁷). Stosunek społeczeństwa do zachowań przekraczających lub łamiących normy prawne był również przedmiotem zainteresowania wielu autorów, którzy koncentrowali się na opisie postaw społeczeństwa wobec dewiacji i na analizie ewaluacji zachowań dewiacyjnych (por. J. Kwaśniewski i A. Kojder 1979⁸, M. Konopczyński i L. Pytka 1986⁹, T. Sołtysiak 1993¹⁰, 1995¹¹, E. Bielicki 1995¹²).

Szczególnym rodzajem zainteresowania badawczego cieszy się grupa wiekowa młodzieży jako grupa, której uczestnictwo w szeroko rozumianym zakresie dewiacji społecznej jest coraz wyraźniej spostrzegane coraz dotkliwiej przez społeczność odczuwane. Rozległe i wszechstronne ba-

1 Jasiński J., Zagadnienia przestępczości w Polsce, Warszawa 1975,

2 Jasiński J., Zagadnienia nieprzystosowania społecznego i przestępczości w Polsce, Warszawa 1978,

3 Hołyst B., Kryminologia. Podstawowe problemy, Warszawa 1977,

4 Hołyst B., Opinia publiczna – środki masowego przekazu a ujemne zjawiska społeczne, Warszawa 1981,

5 Ostrowska K., Znaczenie systemu wartości w etiologii zachowań dewiacyjnych, (w:) Studia w psychologii, t.4, Warszawa 1992,

6 Siemaszko A., Społeczna geneza przestępczości. Wokół teorii zróżnicowanych powiązań, Warszawa 1979,

7 Siemaszko A., Zachowania dewiacyjne młodzieży, Warszawa 1987.

8 Kwaśniewski J., Kojder A., Postawy mieszkańców Warszawy wobec zjawisk i zachowań dewiacyjnych, Studia Socjologiczne 1979, nr 1, s. 157-179.

9 Konopczyński M., Pytka L., Studenci wobec zjawisk patologii społecznej, Siedlce 1986.

10 Młodzież o podkulturach, Bydgoszcz

11 Sołtysiak T., Uwarunkowania środowiskowe i subiektywne determinanty uczestnictwa nieletnich w podkulturach, Bydgoszcz 1995.

12 Bielicki E., Młodociani przestępcy, ich wartości i orientacja wartościująca, Bydgoszcz 1995.

dania percepcji przez młodzież podkultur młodzieżowych przeprowadziła T. Sołtysiak¹³ wskazując na złożoność tego zjawiska i wieloaspektowe uwarunkowania stosunku młodzieży do podkultur młodzieżowych. Postawy młodzieży akademickiej wobec zjawisk patologii społecznej analizowali M. Konopczyński i L. Pytka¹⁴ opisując uwarunkowania spostrzegania przez młodzież akademicka zjawisk dewiacyjnych, jak i rodzaje relacji emocjonalnych wobec dewiacji. Inne z kolei badania, które przeprowadziła K. Ostrowska¹⁵ koncentrowały się na opisie psychologicznych determinantów przestępczości i były analizowane na grupie młodocianych recydywistów. Natomiast L. Mościcka¹⁶ przeprowadziła badania nad genezą przestępczości i wykojenia moralnego młodzieży na grupie nieletnich przestępców zatrzymanych do dyspozycji sądu w schroniskach dla nieletnich. Opis wartości i orientacji wartościującej wśród młodocianych przestępców i analiza wartości w aspekcie etiologii kryminalnej były przedmiotem badań E. Bielickiego¹⁷.

Większość badań dotyczy dobrze wyselekcjonowanych grup młodzieży, która np. została umieszczona w zakładach poprawczych lub w inny sposób miała kontakt ze stosowaniem wobec niej prawa karnego. Prace kryminologiczne o zjawiskach dewiacji i przestępczości wśród nieletnich sięgają z reguły do grup celowych, obejmujących przypadki zarejestrowane przez sądy lub statystyki policyjne (por. A. Pawełczyńska 1964, S. Gluck i E. Gluck 1968, A. Strzembosz 1971, A. Mirkowska – Mankiewicz 1972, H. Malewska i V. Eyre 1973, E. Żabczyńska 1974, M. Kosewski i A. Kosewska 1976). Są to zatem grupy, w których występuje nasilenie objawów niedostosowania społecznego. Stosunkowo natomiast rzadkie są prace badawcze typu self-report sięgające do ogólniejszych grup badawczych, jak czynił to A. Siemaszko¹⁸. Chodziło

13 Sołtysiak T., Uwarunkowania środowiskowe i subiektywne determinanty uczestnictwa nieletnich w podkulturach, Bydgoszcz 1995.

14 Konopczyński M., Pytka L., Studenci wobec zjawisk patologii społecznej, Siedlce 1986.

15 Ostrowska K., Psychologiczne determinanty przestępczości młodocianych, Warszawa 1981,

16 Mościcka L., Przestępczość nieletnich, Wrocław 1970.

17 Bielicki E., Młodociani przestępcy, ich wartości i orientacja wartościująca, Bydgoszcz 1995.

18 Siemaszko A., Zachowania dewiacyjne młodzieży, Warszawa 1987.

tu o dotarcie i objęcie analizą szerokiej kategorii młodzieży obserwowanej w jej naturalnym codziennym środowisku szkolnym.

Jak pisze w swej książce B. Hołyst¹⁹, patologia społeczna w każdym społeczeństwie stanowi bardzo trudny problem. Im częściej młodsze roczniki wybierają alternatywne zachowania, tym bardziej zagrożony jest rozwój psychofizyczny danego społeczeństwa. W Polsce od kilkunastu lat narastają problemy patologii społecznej wśród młodzieży, a do najgroźniejszych odmian patologii zalicza się m.in. przestępczość. W polskim prawie przestępstwa, które popełnili nieletni określane są mianem czynów karalnych.

Od ponad 30 lat przestępczość młodzieży jest przedmiotem szczególnie zainteresowania kryminologów. Wynika to, jak pisze Hołyst²⁰, z trzech przesłanek

- Uwrażliwienia społecznego na wykołajenie młodego pokolenia,
- Nadziei resocjalizacyjnych związanych z niższym stopniem demoralizacji młodzieży,
- Możliwości precyzyjniejszego niż w przypadku dorosłych określenia genety zachowań przestępczych.

Prowadzone badania koncentrują się na głównych zadaniach kryminologii, tj. symptomatologii, etiologii i prognozowaniu, i pozwalają na wskazanie wielu istotnych prawidłowości.

Wraz z początkiem zmian systemowych w Polsce, przypadających na lata dziewięćdziesiąte, poza wyraźnymi transformacjami podstawowych determinant o charakterze ustrojowym, gospodarczym i ekonomicznym, zmianie podlega również sposób percepcji zdarzeń społecznych. Dlatego, jak pisze T. Kluz²¹, poza zmianami obiektywnych czynników organizacji i jakości życia społecznego obserwujemy gwałtownie zmieniający się sposób rozumienia i wartościowania zjawisk społecznych.

Wzrost przestępczości odnotowany przez instytucje kontroli społecznej, zwiększający się stopień brutalizacji czynów przestępczych, zauważalny i coraz częściej występujący udział nieletnich i młodocianych w popełnianiu czynów niezgodnych z prawem, łamiących normy społeczne, prawne

19 Hołyst B., *Kryminologia*, Warszawa 2004, Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis, 510.

20 Tamże.

21 Kluz T., *Zachowania dewiacyjne młodzieży w percepcji rówieśników. Studium psychologiczno-pedagogiczne*, Toruń 2005, 4.

i obyczajowe, zwraca uwagę społeczeństwa, opinii publicznej na zagrożenie młodzieży procesami niedostosowania społecznego, wykolejenia i przestępczości.

Podobne stanowisko reprezentują J. Błachut, A. Gaberze, i K. Krajewski²² pisząc, iż w okresie transformacji ustrojowej w Polsce od lat dziewięćdziesiątych wraz ze zmianą warunków gospodarczych, ekonomicznych i strukturalnych, następują zmiany w dynamice i rozmiarach przestępczości. Szczególny niepokój społeczeństwa budzi wzrost przestępczości nieletnich.

Jak pisze Tadeusz Kluz²³, przyjęcie założeń o związku między obserwowalnymi zmianami w sposobach rozumienia i wartościowania rzeczywistości przez młodzież, a zmianami zachowań społecznych uzasadnia potrzebę opisu i analizy percepcji zachowań społecznych. Percepcja tych zachowań, ich spostrzegania, ewaluacja i atrybucja są traktowane jako istotne komponenty o charakterze poznawczym i emocjonalno-motywacyjnym procesu generowania zachowań społecznych, które nie tylko wypełniają warunek zmiany zachowania, ale sytuują się w kategorii zachowań dewiacyjnych.

Bliższe zbadanie tych związków może dostarczyć materiału do refleksji teoretycznej i do podejmowania skuteczniejszych działań profilaktycznych i terapeutycznych w ramach polityki wychowawczej wobec młodzieży wykazującej zaburzenia rozwoju społecznego i moralnego. Dlatego też wydaje się uzasadnione i istotne stawianie pytań o sposób spostrzegania przez dorastającą młodzież zachowań dewiacyjnych, przekraczających ustanowione i powszechnie obowiązujące normy społeczne. Ważny wydaje się opis i analiza percepcji przez młodzież tych zachowań, które występują i niejako, z racji kryterium wieku rozwojowego, są charakterystyczne dla młodzieży i są ujmowane jako syndrom niedostosowania społecznego.

Ważnym wymiarem analizy popełniania przez młodzież czynów dewiacyjnych było określenie zależności między popełnianiem tego rodzaju czynów a hierarchią wartości akceptowaną przez środowisko

22 Błachut J., Gaberze A., Krajewski K., Kryminologia, Gdańsk 1999, 242.

23 Kluz T., Zachowania dewiacyjne młodzieży w percepcji rówieśników. Studium psychologiczno-pedagogiczne, Toruń 2005, 5.

badanej młodzieży.

Dotkliwie odczuwane skutki przestępczości, a zwłaszcza irracjonalne akty przemocy i agresji młodzieży, bulwersują szerokie kręgi społeczne, a

w środowiskach naukowych i profesjonalnie zobowiązanych do ograniczania patologii społecznej - są przedmiotem intensywnej dyskusji, zmierzającej do zrozumienia istoty współczesnej przestępczości i zwiększenia skuteczności środków profilaktyczno-resocjalizacyjnych.

Szczególnie duże zainteresowanie problematyką społecznej patologii i dewiacyjnymi formami zachowań młodzieży występuje wśród studentów, którzy swój przyszły zawód wiążą z szeroko pojętą pracą i pomocą społeczną, wychowaniem, profilaktyką oraz terapią - resocjalizacją jednostek i grup dewiacyjnych.

Zrozumienie istoty i etiologii współczesnych zachowań dewiacyjnych wymaga nie tylko wnikliwej obserwacji ich przejawów w konkretnych kontekstach społecznych, ale nade wszystko empirycznych badań, których wyniki są poddawane interpretacji, wykorzystującej dyrektywy współczesnej metodologii badań naukowych i założenia ogólniejszych teorii zachowań człowieka.

Zracjonalizowane i eksperymentalne ujęcie jest również konieczne w większości przedsięwzięć ukierunkowanych na zapobieganie i ograniczanie zjawisk patologicznych. Wartość opracowań naukowych wyraża się również w tym, że mogą one dostarczyć kryteriów do zobiektywizowanych ocen zachowań, powodujących ofiary i dotkliwe szkody społeczne, oraz wyważonych argumentów w wyborze metod i środków zapobiegawczych. W tej sytuacji pojawiające się opracowania, podejmujące problematykę patologii, dewiacji zachowań, profilaktyki, terapii i resocjalizacji, spotykają się z dużym zainteresowaniem.

Jak dotychczas, nie dopracowano się ogólnej teorii stanowiącej podstawę do objaśnienia całego procesu przechodzenia zjawiska zaburzeń w zachowaniu w chroniczną przestępczość, z uwzględnieniem powiązań między typami zaburzeń a rodzajem przestępczości oraz określeniem warunków wykluczających pojawienie się tej ostatniej z możliwych faz, jaką jest chroniczna przestępczość. Na obecnym etapie można, co najwyżej, doszukiwać się odrębnych teoretyczno-hipotetycznych ujęć całego procesu

rozwoju zaburzeń w zachowaniu i prób teoretycznej interpretacji ewolucji samego uczestnictwa jednostki w przestępczości, a więc tzw. kariery przestępczej. Przykładem pierwszego ujęcia może być przedstawiona wcześniej koncepcja Loebera²⁴, a drugiego — model proponowany przez Le Blanca i Frechette'a²⁵. Kompletne teorie wymagają bowiem longitudinalnych badań prowadzonych na dostatecznie licznych, a zarazem zróżnicowanych pod względem cech osobowościowych grupach dzieci i młodzieży oraz w miarę ścisłej kontroli szerokiego układu zewnętrznych warunków, w których te grupy funkcjonują w długim okresie. Oczywiście, wymaga to nie tylko dużych środków finansowych, ale przede wszystkim pracy licznych zespołów funkcjonujących w skoordynowanym układzie przez okres co najmniej kilku lat.

Wobec trudności zapewnienia tych warunków, w literaturze naukowej spotykamy liczne opracowania dotyczące samego zjawiska zaburzeń zachowania, głównie we wczesnych okresach rozwoju psychofizycznego, oraz oddzielne analizy zjawiska przestępczości i skorelowanych z nim różnych dewiacji dotyczących okresu adolescencji. Natomiast opracowania ujmujące powiązania pomiędzy tymi zjawiskami należą do wyjątków i wobec tego o ewolucji zaburzeń w zachowaniu w kierunku przestępczości można jedynie wnioskować na podstawie argumentów pośrednich i przy wykorzystaniu faktów zawężonych do skromnych ilościowo grup dzieci i młodzieży. Niemniej jednak, w świetle dzisiejszej wiedzy psychologicznej, socjologicznej i kryminologicznej, powiązania między wczesnymi zaburzeniami w zachowaniu a różnymi przejawami społecznego niedostosowania i przestępczością młodzieżową wydają się faktem bezdyskusyjnym i to przekonanie znajduje przełożenie nie tylko w interpretacji istoty i etiologii tych zjawisk, ale przede wszystkim stanowi podstawową zasadę podejmowanych działań profilaktycznych.

Równocześnie, szokujący wzrost rozmiarów przestępczości nie może być tłumaczony tylko jako rezultat naturalnego rozwoju wczesnych zaburzeń w zachowaniu. Sondażowe badania oraz różnorodne obserwacje pojedynczych jed-

24 Loeber R. Antisocial behavior: more enduring than changeable. „Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry” 1991/30.

25 Le Blanc, Frechette M, Male criminal activity from childhood through youth. New York 1989, Springer-Verlag.

nosteki grup przestępczych wskazują, że współczesna przestępczość młodzieży w przeważającej mierze jest uwarunkowana czynnikami innej natury, niesprowadzalnymi do utrwalonych negatywnych cech osobowościowych, których źródła całkowicie tkwią w zaburzeniach rozwijających się w długim okresie życia. Co więcej, wiele przejawów współczesnej przestępczości nie może być wyjaśnianych wyłącznie skrajnie negatywnymi czynnikami socjoekonomicznymi, gdyż powszechnie wiadomo, że zjawisko to już dawno wykroczyło poza rodziny i środowiska spatologizowane i stało się własnością szerokich kręgów młodzieży ze środowisk o średnim, a nawet wyższym statusie socjoekonomicznym. Dla jasnego określenia charakteru i zakresu przedstawionych niżej analiz konieczne też jest zaznaczenie oczywistego faktu, że współczesna przestępczość młodzieży polskiej w wysokim stopniu jest wyrazem głównych tendencji, jakie występują w przestępczości ogólnej i młodzieży w wymiarze globalnym. O tych analogiach pisał również w swoich książkach B. Urban²⁶, natomiast w tym miejscu skoncentruję się na analizach ukazujących przestępczość młodzieży występującą w rozmiarach ukształtowanych w ostatnim dziesięcioleciu i stanowiącą istotny element charakterystyki społeczeństwa polskiego początku trzeciego tysiąclecia. Podstawą tej analizy są dane zaczerpnięte z raportów Komendy Głównej Policji z lat 1996 - 2002, obejmujące statystyki przestępczości w skali całego kraju, odzwierciedlające rozmiary, procentowy udział młodzieży w przestępczości ogólnej, wybrane kategorie przestępstw oraz ich dynamikę.

Niewątpliwie ten gwałtowny wzrost przestępczości ogólnej, jak i młodzieży odnotowany w połowie lat dziewięćdziesiątych należy wiązać z przemianami ekonomiczno - społecznymi, procesami demokratyzacji i równoległymi procesami społecznego rozwarstwienia i nieegalitarności oraz moralnego relatywizmu, psychologicznej alienacji, braku poczucia odpowiedzialności i nadmiernego korzystania z prawnych zabezpieczeń wolności we wszystkich wymiarach życia.

Wymienione tu czynniki nie wyczerpują całości uwarunkowań zjawiska współczesnej przestępczości młodzieży, a próba ich pełniejszej interpretacji, szczególnie pod kątem wykazania korelacji pomiędzy popełnianiem przez

26 Urban B., Trendy w przestępczości światowej i strategii prewencyjne 1975 - 1986. „Opieka - Wychowanie - Terapia” 1995/3 (23)

młodocianych czynów karalnych a wyznawanymi wartościami zostanie podjęta w oddzielnym opracowaniu.

Drugim podstawowym wskaźnikiem współczesnej przestępczości młodzieży są liczby odnoszące się do sprawców przestępstw. Niewątpliwie, z punktu widzenia pedagogicznego ten rodzaj wskaźników jest nawet ważniejszy niż poprzedni (liczba czynów karalnych), gdyż obrazuje on stan moralny znaczącego segmentu współczesnej młodzieży i może stanowić istotną przesłankę do oceny skuteczności oddziaływań ogólnowychowawczych i profilaktycznych, podejmowanych na poziomie oficjalnym, systemowym oraz! na szczeblach lokalnych, i w naturalnych strukturach społecznych, głównie w rodzinie. Wskaźniki te dają również podstawę do analiz zasadniczych przemian w bezpośrednich relacjach interpersonalnych, a w szczególności w nieformalnych strukturach młodzieżowych, prowadzących do kształtowania się innego stylu życia młodzieży i systemu wartości odbiegającego od systemu uniwersalnego.

Do dalszych rozważań nad istotą przestępczości nieletnich niezbędne jest poznanie rozmiarów tego zjawiska.

I.1.a. Rozmiary przestępczości młodzieży polskiej na przełomie XXI wieku.

Dla badaczy przestępczości jest faktem oczywistym, że mimo postępu w zakresie doskonalenia metod i technik badawczych oraz poprawy wykrywalności przestępstw, badana sfera zjawisk jest szczególnie odporna na wszelkie próby określenia dokładnych rozmiarów, co oznacza, iż zawsze będą istnieć pewne rozbieżności między ujawnionymi a rzeczywistymi rozmiarami przestępczości. Inaczej mówiąc, zawsze mamy do czynienia z tzw. ciemną liczbą przestępczości, której rozmiary mogą być tylko zmniejszane przy maksymalizacji wysiłku badawczego i postępu w zakresie techniki wykrywalności przestępstw.